

XALQARO TAJRIBADA MAHKUMLARNI AXLOQAN TUZATISHNING USULLARI VA O‘RNI

IIV Akademiyasi 3-o‘quv kursi 333-guruh kursanti,
safdor **Kazakov Aliakbar Mehriddinovich**

Ilmiy rahbar: Jazoni ijro etish faoliyati kafedrası boshlig‘i (PhD) dotsent
Ĝ.S.Qarshiyev

Annotatsiya

Mazkur maqolada xalqaro penitensiar amaliyotda mahkumlarni axloqan tuzatish, ularni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish va jamiyatga sog‘lom turmush tarzi bilan qaytarishning zamonaviy usullari hamda ularning tutgan o‘rni tahlil etiladi. Tadqiqot davomida rivojlangan xorijiy davlatlarning jazoni ijro etish tizimidagi progressiv tizimlar, mahkumlar bilan olib boriladigan psixologik-pedagogik korreksiya dasturlari, kasb-hunarga o‘rgatish hamda resotsializatsiya jarayonlarining tashkiliy-huquqiy mexanizmlari keng yoritilgan. Shuningdek, xalqaro andozalarni Yangi O‘zbekiston penitensiar tizimiga integratsiya qilish hamda retsdiv (qayta) jinoyatchilikning oldini olish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: penitensiar tizim, axloqan tuzatish, resotsializatsiya, xalqaro tajriba, progressiv jazo, mahkumlar huquqlari, psixologik korreksiya, probatsiya, rehabilitatsiya.

Asosiy qism

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot bosqichida inson qadrini ulug‘lash, uning huquq va erkinliklarini kafolatlash, hatto jazo muddatini o‘tayotgan shaxslarning ham qonuniy manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mazkur yondashuv huquqbuzarliklar profilaktikasi va jazoni ijro etish (penitensiar)

tizimida ham tub burilishlarni yuzaga keltirmoqda. Ilgari jazoni ijro etish muassasalari faoliyati asosan mahkumlarni jamiyatdan ajratish, jismoniy nazorat qilish va faqatgina jazolash tamoyillariga tayangan bo'lsa, bugungi kunda tizim insonparvarlik, mahkumlarni axloqan tuzatish hamda ularni sog'lom ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan zamonaviy penitensiar modelga aylanish yo'lida rivojlanmoqda.

So'nggi yillarda milliy qonunchilikni xalqaro huquqiy andozalarga moslashtirish, jazoni ijro etish muassasalarida inson huquqlarini ta'minlash va mahkumlarni axloqan tuzatishning huquqiy asoslarini mustahkamlash borasida qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmogda. Xususan, Jinoyat-ijroiya kodeksiga mahkumlarning sharoitlarini yaxshilovchi normalar kiritildi, probatsiya xizmati faoliyati yo'lga qo'yildi hamda jazoni ijro etish tizimining ochiqligi, shaffofligi hamda jamoatchilik nazorati ostida bo'lishi ta'minlanmogda. Ushbu islohotlar samaradorligini yanada yuksaltirishda xalqaro tajribada sinovdan o'tgan, mahkumlarni axloqan tuzatishning progressiv usullarini ilmiy o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro miqyosda mahkumlarni axloqan tuzatish va ularning xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirish siyosati penitensiar tizimlarning eng asosiy o'rni va vazifasi hisoblanadi. Amaliyotda mahkumni faqat panjara ortida saqlash bilan jinoyatchilik muammosi hal etilmasligi, aksincha, muassasadan chiqqan shaxsning jamiyatga moslasha olmay qayta jinoyat sodir etish (retsdiv) xavfi yuqori bo'lishi isbotlangan. Shuning uchun rivojlangan davlatlar tizimida mahkumlarni axloqan tuzatishning bir qancha o'ziga xos usullari shakllangan. Bular qatoriga progressiv (pog'onali) jazoni o'tash tizimi, tizimli psixologik-pedagogik korreksiya, majburiy mehnatdan ko'ra kasb-hunarga ixtiyoriy o'rgatish hamda ijtimoiy aloqalarni uzmaslik tamoyillari kiradi.

Progressiv jazoni ijro etish tizimining rivojlantirilishi xalqaro amaliyotdagi eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Bu tizimda mahkumning xulq-atvori, mehnatga va ta'limga bo'lgan munosabati, tuzalish yo'lga o'tganligi maxsus mezonlar asosida muntazam baholanib boriladi. Agar mahkum ijobiy tomonga o'zgarsa, uning saqlash sharoitlari bosqichma-bosqich yumshatiladi, u qattiq tartibli muassasadan umumiy

tartibliga, soʻngra manzil-koloniya yoki probatsiya nazoratiga oʻtkaziladi. Bu mexanizm mahkumda tuzalishga boʻlgan ichki motivatsiyani uygʻotadi hamda uning oʻz kelajagiga nisbatan masʼuliyat hissini shakllantiradi.

Mahkumlarning ruhiy holatini sogʻlomlashtirish va ularni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish institutining toʻgʻri yoʻlga qoʻyilishi ham tizim samaradorligini oshiruvchi asosiy omildir. Xalqaro tajribada har bir mahkum muassasaga kelgan kundan boshlab unga individual "tuzatish va rivojlanish dasturi" tuziladi. Professional psixologlar va sotsiologlar tomonidan mahkumning nima sababdan jinoyat koʻchasiga kirgani, uning tajovuzkorlik darajasi tahlil qilinib, maxsus psixologik treninglar va kognitiv-xulq-atvor terapiyalari qoʻllaniladi. Natijada shaxsning jamiyat, oila va qonun normalariga boʻlgan salbiy munosabati oʻzgarib, qayta jinoyat sodir etish psixologik ehtimoli keskin kamayadi.

Mahkumlarni foydali mehnatga jalb etish va ularni kasb-hunarga oʻrgatish masalasi ham islohotlarning markazida turibdi. Bugungi kunda xalqaro amaliyotda mahkumlarning mehnatidan shunchaki iqtisodiy foyda olish emas, balki ularga ozodlikka chiqqandan keyin raqobatbardosh boʻla oladigan zamonaviy kasblarni (IT-texnologiyalar, xizmat koʻrsatish sohalari, zamonaviy hunarmandchilik) oʻrgatish ustuvor hisoblanadi. Mahkumlarning taʼlim olish erkinligi, muassasa ichida ham masofaviy oʻquv kurslarida qatnashishi taʼminlanmoqda. Bu esa ularning kelgusida muqim ish joyiga ega boʻlishiga va ijtimoiy muhitga oson integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, milliy penitensiar tizimda ushbu xalqaro usullarni keng joriy etishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarni axloqan tuzatish jarayonining metodologik va uslubiy bazasi hamon eskirgan yondashuvlarga tayanadi. Muassasalarda professional tarbiyachi-psixologlar va ijtimoiy xodimlarning moddiy-texnik hamda uslubiy taʼminoti yetarli darajada emas. Shuningdek, mahkumlarning tuzalish darajasini xolis baholaydigan raqamlashtirilgan, inson omilidan xoli boʻlgan elektron tizimlar toʻliq qamrovga ega emas hamda ozodlikka chiqqan shaxslarni ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiya qilish va ularni jamiyatga resotsializatsiya qilishda idoralararo hamkorlik tizimi dolzarbligicha qolmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, samarali penitensiar tizim faqat jazolashga emas, balki insonparvarlik, qayta tarbiyalash va jamiyat bilan uzviy hamkorlik tamoyillariga asoslanadi. G‘arbiy Yevropa, xususan, Skandinaviya davlatlari (Norvegiya, Shvetsiya) tajribasida mahkumlarni saqlash sharoitlari maksimal darajada real hayotga yaqinlashtirilgan bo‘lib, asosiy urg‘u shaxsni jamiyatdan butkul uzib qo‘ymaslikka qaratiladi. Muassasalarda mahkumlarning oilasi va yaqinlari bilan aloqalari, qisqa muddatli uchrashuvlar hamda ijtimoiy moslashuv dasturlari yuqori darajada yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu ilg‘or tajribalarni milliy sharoitimizga va qadriyatlarimizga moslashtirish tizimni yanada takomillashtirish imkonini beradi.

Kelgusida mahkumlarni axloqan tuzatish tizimini yanada rivojlantirish uchun qonunchilikni takomillashtirish, jinoyat-ijroiya amaliyotida "ijtimoiy xodim" (social worker) institutini to‘liq shakllantirish, muassasalarning moddiy-texnik bazasini modernizatsiya qilish hamda monitoring jarayonlariga zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish zarur. Shu bilan birga, davlat organlari, sog‘liqni saqlash, bandlik muassasalari hamda fuqarolik jamiyati institutlari (mahalla, jamoat fondlari) o‘rtasidagi o‘zaro preventiv hamkorlikni kuchaytirish va takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, Yangi O‘zbekistonda jazoni ijro etish va mahkumlarni axloqan tuzatish tizimi chuqur tarkibiy islohotlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Ushbu islohotlar tizimni faqatgina mexanik jazolash muassasasidan inson dardi bilan yashaydigan, adashgan shaxslarni tuzatib, ularni sog‘lom virtual va real ijtimoiy muhitga qaytarishga yo‘naltirilgan insonparvar modelga aylantirishga xizmat qilmoqda. Kelgusida mazkur yo‘nalishdagi xalqaro tajribalarni izchil tatbiq etish orqali samarali, adolatli va xavfsiz penitensiar tizimni to‘liq shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida"gi Qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ichki ishlar organlari jazoni ijro etish tizimini tubdan takomillashtirishga oid farmon va qarorlari.
4. BMTning "Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalari" (Nelson Mandela qoidalari).
5. Penitensiar tizimda mahkumlarni resotsializatsiya qilish va axloqan tuzatish bo‘yhesia xalqaro va milliy kriminologik ilmiy tadqiqotlar to‘plami.